

SADRI MAKSUDİ ARSAL VE TÜRK DİLİ

Ahmet B. Ercilasun*

Sadri Maksudi Arsal and The Turkish/Turkic Language

ÖZ

Makalede Sadri Maksudi'nin Türk diline ilgisi, Türk dili hakkındaki çalışmaları ve Türkçeyle ilgili bazı görüşleri ele alınmıştır.

Arsal'ın dile ve Türk diline ilgisi çocukluk yıllarından itibaren izlenmeye çalışılmıştır. Sadri Maksudi'nin daha çocukluk yıllarında Kazan ve İstanbul Türkçelerini, Arapça ve Rusçayı öğrenmesi, İsmail Gaspıralı ile tanışması, Fransa, Almanya ve Finlandiya'da bulunduğu yıllarda Türk dili ve tarihiyle ilgili araştırmalara yönelmesi, Petersburg'da Radloff'un sohbetlerine katılması, Rus Duma'sında ana dilde eğitimi savunan konuşmaları, biyografisiyle birlikte izlenmiş ve değerlendirilmiştir.

Sadri Maksudi Arsal'ın 1924'ten sonraki Türkiye dönemi, diğer çalışmaları yanında doğrudan doğruya dile ilgili makaleler ve eserler de yazdığı bir dönemdir. *Türk Dili İçin* adlı eseri Atatürk'ün de takdir ettiği ve özleştirme hareketi sırasında tesirinde kaldığı bir eser olmuştur. Bu bağlamda Atatürk ve Sadri Maksudi ilişkileri de ele alınmış ve bu konuda bazı görüşler ileri süren Ahmet Cevat Emre ile Yıldray Oğur'un görüşleri eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Arsal'ın 1930'da yayımladığı *Türk Dili İçin* adlı eserindeki görüşlerle 1940'ların sonlarındaki birkaç çalışmasında belirttiği görüşler arasında az da olsa bazı farklar vardır. Makalede bu konuya da temas edilmiştir.

Hukuk tarihi ve sosyoloji çalışmalarında da Arsal'ın dil ve tarih birikiminin önemli rolü bulunmaktadır. Makalede bu noktalar üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sadri Maksudi Arsal, Türk dili, Atatürk, Türk hukuk tarihi, milliyet duygusu.

---

* Prof. Dr.

ABSTRACT

This article focuses on Sadri Maksudi's interest in the Turkish / Turkic language, some of his works on the Turkish / Turkic language, his viewpoints on the Turkish / Turkic language.

In this article, Arsal's interest in the Turkish / Turkic language has been studied since his childhood. There are some significant factors in Sadri Maksudi's life that affected his formation. For instance, he studied Kazan Turkic, Istanbul Turkic, Arabic and Russian as early as in his childhood; he met with Ismail Gasprinski, he focused on the research of the Turkish / Turkic language and history while he stayed in France, Germany and in Finland, he also participated in Radloff's talks in Petersburg, and he advocated the education in the mother-tongue in the Russian Duma. These phases of his life were studied and evaluated in accordance with his biography.

The life of Sadri Maksudi Arsal after 1924 in Turkey, becomes a period when he was directly engaged in writing the works on the language in addition to other essays and works. Sadri Maksudi's work "*Türk Dili İçin* (For the Turkish / Turkic language)", was appreciated by Atatürk, and even influenced Atatürk during the purification movement. In this context, Atatürk's and Sadri Maksudi Arsal's relations were also dealt with; whilst, Ahmet Cevat Emre and Yildiray Ogur's views and opinions on this subject was evaluated with a critical approach.

Moreover, there are some differences in opinions between Arsal's work "*Türk Dili İçin* (For the Turkish / Turkic language)", which was published 1930 and opinions within several studies that appeared in the late 1940s. In this article, this issue has also been handled.

In Arsal's studies on law history and sociology, his deep knowledge of history and language play important role. These aspects were also discussed in the article.

Keywords: Sadri Maksudi Arsal, the Turkish / Turkic language, Atatürk, Turkic law history, notion of nationality.

...

Sadri Maksudi'nin ana dili Kazan Tatar Türkçesidir. Buldukları muhitte Rusça konuşanlar da vardır. 10-13 yaşlarında İstanbul Türkçesiyle de tanışır.

İlkokulu köyünde bitiren Sadri Maksudi dokuz yaşında iken Kazan'daki Allâmiye Medresesi'ne¹ başlamıştı. Ağabeyi Hadi Maksudi bu medresenin Türkî (Türkçe) hocası idi ve kardeşini sık sık Kazan'daki büyük kitap mağazasına götürüyordu. Kendisi İstanbul gazetelerini alırken kardeşi için de İstanbul'da basılmış çocuk kitaplarını alıyordu. Sadri Maksudi bir yandan bu kitapları merakla okuyor, bir yandan da "bilmediği kelimeleri ağabeyine sora sora İstanbul Türkçesini öğreniyordu." Hatta Fransızcadan Türkçeye çevrilmiş *Robinson Crusoe*yu Kazan Türkçesine çevirmişti ve eser bir dergide de basılmıştı.

¹ Allâmiye Medresesi, Kasimiye ve Külbuyı (Göl Boyu) Medresesi olarak da anılır (Miftahov 2003: 6).

Ağabeyinin yardımıyla bu eseri Kazan Türkçesine aktardığı zaman Sadri Maksudi henüz 14 yaşındaydı. 16 yaşında da *Tabakâtü'l-Arz*² (Yerin Katmanları) adlı bir eseri İstanbul Türkçesinden Kazan Türkçesine aktarmıştı (Ayda 1991: 14-15).

Sekiz yıl okuduğu Göl Boyu medresesinde Sadri Maksudi “diniyat ve Arapça” da öğrenmişti (Battal-Taymas 1959: 19)³.

Küçük yaşta Rusçayla, Arapçayla ve Türkçenin iki lehçesiyle karşılaşmak ve hele bir lehçeden diğerine kitap aktarmak hiç şüphesiz Sadri Maksudi’de daha o yaşlarda dile karşı bir ilgi uyandırmış olmalıdır.

1895 yılında Gaspıralı’nın davetiyle Hadi Maksudi’nin Kırım’daki Bahçesaray Medresesi’nde bir yıllığına görev alması ve kardeşini de oraya götürmesi, Sadri Maksudi’nin hayatındaki dönüm noktalarından biridir. Böylece, büyük Türkçü İsmail Gaspıralı ile 16 yaşında iken tanışır; onun öğütlerini, sohbetlerini dinler. Sadri Maksudi’nin “Benim manevi babam İsmail Gaspıralıdır.” sözü (Ayda 1991: 20), bu büyük Türkçünün ona ne kadar tesir ettiğini gösterir. Gaspıralı’nın ünlü “dilde birlik” şiarının daha o tarihlerde Sadri Maksudi’nin zihninde yer ettiğini düşünebiliriz.

1896-1901 yıllarında Kazan’daki Rus-Tatar Öğretmen Okulu’nda öğrenimine devam eden Sadri Maksudi’nin, edebiyat, tarih ve felsefeye ilgisi bu yıllarda artar. Rus ve Fransız edebiyatını tanır; *Maişet* adlı romanını yazar. 1898’de yazılıp 1900’de yayımlanmış olan *Maişet*, Kazan Türkçesindeki ilk romandır. Ancak, Sadri Maksudi bir daha roman yazmamıştır (Ayda 1991: 22-24, Battal-Taymas 1966: 136).

1901-1906 yıllarında Paris’te hukuk tahsil eden ve gazetecilik yapan Sadri Maksudi burada mükemmel bir Fransızcaya sahip olduğu gibi Latince de öğrenir.

1907-1912 arasında Sadri Maksudi Rus parlamentosu Duma’da milletvekilidir. Petersburg’da bir yandan siyasi faaliyetini yürütürken “1907 yılı başından 1910 yılının sonuna kadar” ünlü Türkolog Radloff’un sohbetlerine katılmıştır. Radloff’un dostlarını ve öğrencilerini davet ettiği bu gecelerde “Türk dilinin en çetin meseleleri” konuşulup tartışılırdı. Bu yıllarda Sadri Maksudi, “ihtiyar Türkologun tavsiye ettiği kitapları okumuş, Türk lehçeleri, Türk fonetiği, Türk grameri alanındaki bilgilerini derinleştirmiştir.” (Ayda 1991: 53).

Adile Ayda’nın yukarıdaki tespiti önemlidir. 1930 yılında yayımlanan *Türk Dili İçin* kitabında Sadri Maksudi’yi yetkin bir dilci olarak görürüz. İşte bunun sebebi, onun Radloff ve talebeleriyle dört yıl kadar süren beraberliği olmalıdır. O tarihe kadar bazı Türk lehçeleri arasındaki yakınlık ve benzerlikleri fark ettiği muhakkaktır. Ancak Radloff ile olan bu yakın ilişki, Sadri Maksudi’nin, dilin teknik taraflarını tanınmasına da yol açmış olmalıdır.

Sadri Maksudi bir yandan Radloff’un sohbetlerine katılıp Türk dil ve lehçeleri hakkındaki bilgilerini derinleştirirken bir yandan da Duma’da Türklerin haklarını müdafaa eden konuşmalar yapıyordu. Maksudi Duma’da çeşitli konularda pek çok konuşma yapmıştır.

² Miftahov’da eserin adı: *İlm-i Tabakat-ı Arz* (Miftahov 2003: 7).

³ Miftahov’da Külbuyi olarak geçen isim Battal-Taymas’ın eserinde Türkiye Türkçesindeki söylenişle Göl Boyu olarak yazılmıştır.

Onun Rus meclisindeki çalışkanlığını Abdullah Battal-Taymas şu cümle ile ifade eder:

“Fakat kim ne derse desin, Üçüncü Duma’da Sadri Maksudî avarında çalışkan ve konuşkan başka bir Kazanlı Müslüman mebus bulunduğunu iddia edemeyiz.” (Battal-Taymas 1959: 25).

Biz bu makalede Sadri Maksudi’nin dil dışı faaliyetlerinden söz etmeyecek, ancak onun siyasi faaliyet ve konuşmaları arasında dille ilgili olanlarını anacağız. Onun Türk dili üzerindeki hassasiyetinin Türklük duygusu ve şuurunun bir sonucu olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla onun dil hassasiyetine temel teşkil ettiğini düşündüğüm Duma’daki şu sözlerini de nakledeceğim:

“Dünyada büyük bir Türk milleti vardır, olmuştur, olacaktır ve bu milletin varlığına ve geleceğine hiçbir kuvvet engel olamayacaktır.” (Battal-Taymas 1959: 24).

İşte bu duygu ve düşünce ile Duma’daki konuşmalarında, Rusya’da yaşayan Türklerin kendi dillerinde eğitim görmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Türkistan’daki inceleme seyahatinden (1910) döndükten sonra Sadri Maksudi’nin Duma’da yaptığı konuşmada ileri sürdüğü talepleri Akdes Nimet maddeler hâlinde sıralar. Bunlardan ikisi dil ile ilgilidir:

“2- Müslüman çocuklarının okudukları bütün mekteplerde ana dilleri ve dinleri mecburî ders olarak konmalıdır.”

“3- Rus dilinden başka bütün dersler Müslüman mekteplerinde kendi dillerinde okutulmalıdır.” (Ayda 1991: 60).

Sadri Maksudi’nin konuşmaları Almanya ve Türkiye’de de yankı bulmuştur. 04 Kasım 1910 tarihli *Sırât-ı Müstakim* dergisinin 115. sayısında “Rusya’da sâkin Müslüman kardeşlerimizin din ve milliyetlerini muhafaza için mücadeleleri” başlıklı yazıda şu cümleleri okuyoruz (Adile Ayda’nın sadeleştirmesiyle):

“Müslüman mekteplerinde Türk lisanı ve din derslerinin kaldırılması için hazırlanan kanun layihasının görüşülmesine Duma Meclisinde başlandı... Osmanicher Loyd gazetesinin Petersburg muhabiri (bir Türk gazetesinin değil, Alman gazetesinin!) Müslüman mebuslarından Sadri Efendi Maksudi’nin nutkunun hülâsasını gazetesine vermiş olduğundan, onu aşağıya tercüme ve naklediyoruz... ‘Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki Rusya hükümeti ve Rus milliyetçiler partisi, çarın hâkimiyeti altında yaşayan ve Rus olmayan 108 cins kavmi Ruslaştırmağa çalışıyorlar... Rusya’da yaşayan 30 milyon Müslüman, çarın daima sadık tebaası olmuştur. Bu Müslümanlar vaktiyle iki buçuk asır Rusları hâkimiyetleri altında bulundurdıkları hâlde onların lisanlarına, kanunlarına, âdetlerine, mezheplerine dokunmamışlardır. Siz bugün Rusya tarihinin bu uzak safhasından bahsederken ‘barbarların boyunduruğu altında geçen devir’ tabirini kullanıyorsunuz. Hâlbuki o boyunduruk bugün Rusya’nın Müslümanlara reva gördüğü muameleden daha medenî idi.” (Ayda 1991: 61).

1917 Ekim ihtilali ve arkasından doğan karışıklıklar sonunda Sadri Maksudi 1918 yılında Rusya’yı terk etmek zorunda kalır. Dört yıl ayrılıktan sonra 1922 Nisan’ının sonunda, Helsinki’de eşi ve çocuklarına kavuşur. Finlandiya’daki Türk Tatar cemaati onlar için Helsinki’ye iki saatlik mesafedeki Hüvenği’de bir villa kiralamıştır. Aile iki buçuk ay burada geçirir. Büyük kızları Adile on, küçük kızları Naile sekiz yaşındadır. Sadri Maksudi her gün kızlarıyla ormanda gezinmekte ve onlara millî motiflerle süslediği masallar anlatmaktadır. Millî motifler arasında dil de bulunmaktadır. On yaşında iken o masalları

dinleyen Adile Ayda şöyle anlatıyor:

“Genç padişahın başında bulunduğu millet tarihini unutmakla kalmamış, dilinin de yarısını unutmuş, kaybetmişti. Çünkü okur yazarlar kendi dillerindeki bir kısım kelimeleri atıp, komşu milletlerin dillerindeki yabancı kelimeleri kullanmağa başlamışlardı. Genç padişah yine bilginleri topladı. Milletten köylerde kalmış kendi kelimelerini arayıp bulmalarını emretti. Böylece, vatani kurtardığı gibi, milletin dilini de kurtardı.” (Ayda 1991: 136).

Bu anekdot, *Türk Dili İçin* kitabının şemasının daha 1922 yılında Sadri Maksudi'nin zihninde çizilmiş olduğunu gösteriyor. Esasen Paris yıllarında da onun dil araştırmaları yaptığından haberdarız. Baron Carra de Vaux, *Les Penseurs de l'Islam* (1926) adlı eserinin beşinci cildinde Sadri Maksudi'nin Paris'te 1920-1922 yıllarında “tarihî ve lisanî etkilerle meşgul olduğunu kaydetmiştir.” (Battal-Taymas 1959: 41).

Adile Ayda'nın yorumu da aynı yöndedir:

“Arapça ve Farsça kelimeler atılarak öztürkçe bir medenî dil yaratılması Sadri Maksudi'nin büyük rüyası idi. Bu rüyasından, kızlarına Finlandiya ormanlarında masal anlatırken de söz etmekten kendini alamamıştı.” (Ayda 1991: 179).

Sadri Maksudi'nin dil ile ilgili ilk önemli yayını, bir konferans metnidir. Sorbon Üniversitesi'nde ders verdiği 1924 yılında Türk Ocağı tarafından konferanslar vermek üzere Türkiye'ye davet edilmiş, Ankara ve İstanbul'da birkaç konferans vermişti. Aralık ayında İstanbul'da verilmiş olan konferansın adı “Lisanların inkişaf ve tekâmülünde akademilerin rolü” idi. Metin *Türk Yurdu* dergisinin Eylül 1925 sayısı ile *İkdam* gazetesinin 5-6 Ekim 1925 tarihli nüshalarında basılmıştır.

Atatürk alfabe değişikliği kararını vermiştir. 1928 Haziran'ında bir Dil Heyeti (Komisyonu) kurulur. Heyet, alfabe ve gramer hakkında birer layiha hazırlayacaktır. Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Ragıp Hulusi, Ahmet Cevat gibi isimlerden oluşan (Şimşir 1992: 88) heyet içinde Sadri Maksudi yoktur. İbrahim Grantay tarafından hazırlanan elifba raporu 01 Ağustos'ta Atatürk'e sunulmuş ve Atatürk 9-10 Ağustos gecesi Gülhane Parkı'nda verdiği meşhur nutukla “eski yazının yerine yeni Türk alfabesinin alınacağını kamuoyuna” açıklamıştır (Şimşir 1992: 92, 96, 157).

Adile Ayda şöyle yazar:

“Harf Komisyonuna ‘Dil Heyeti’ denmesi, işin içyüzünü bilmeyen Sadri Maksudi'de Gazi Paşa'nın sadece Lâtin harflerini kabul etmekle yetinmeyip, bir Dil Reformu yapmak niyetinde olduğu fikrini uyandırdı... Kaleme sarılır ve dili sadeleştirmenin ve medenîleştirmenin ilmi yolları hakkında sahifeler doldurur. Yani, kafasındakileri kâğıda döker.” (Ayda 1991: 180-181).

Kâğıda dökülenler, 28 Eylül 1928-14 Ekim 1928 tarihleri arasında, *Milliyet* gazetesinde 13 yazı hâlinde yayımlanır: “Lisan ıslahı meselesi”.

Sadri Maksudi daha önce konferans olarak verdiği ve *Türk Yurdu*'nda yayımlanmış bulunan makalesi ile *Milliyet* gazetesinde çıkmış olan yazılarını toparlayıp geliştirerek “*Türk Dili için*” adıyla bir kitap hâline getirmiştir. Aslında kitap daha önce hazırlanmıştı. Bunu, kitabın “Başlangıç” kısmında Sadri Maksudi'nin yazdıklarından biliyoruz: “Bu kitap

Türkiye’de Dil Heyeti kurulmasından önce yazılmıştı.” (Arsal 1930: 12). Anlaşılan Dil Heyeti kurulunca Arsal, hazırlamış olduğu kitabın bazı bölümlerini *Milliyet*’te yayımlamış, sonra da kitabın basılması için teşebbüse geçmiştir. Eser, Türk Ocakları tarafından basılacaktır.

Milliyet’teki yazı serisi bittikten sonra, muhtemelen Ekim veya Kasım ayında (1928) Sadri Maksudi Çankaya köşküne de davet edilmeye başlar (Ayda 1991: 190-191). 1930 yılında kitabının “türlü fasıllarından alınmış hülâsaları” Gazi Mustafa Kemal’e gönderir ve Gazi’den, kitaptaki “fikirlerden hangisini tasvip ederlerse, o fikri kendilerine mahsus vecizevî üslûpla ifade etmelerini rica” eder ve bu vecizeyi kitabının “başına ve kapağına koymak” istediğini bildirir (Ayda 1991: 183). İşte Atatürk’ün dil hakkındaki meşhur vecizesi bu vesileyle yazılmış ve *Türk Dili İçin* kitabının başında yer almıştır:

“Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin.”
“Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”

El yazısıyla yazılmış vecizenin üstünde 2.IX.1930 tarihi ve altında Gazi M. Kemal imzası vardır.

Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti’nin “Millî seri”sinin bir numaralı kitabı olarak çıkan eserin kapağında, “*Türk Dili için*” başlığı altında şu satırlar bulunmaktadır:

“Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türk dilini ayırtlama, Türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler”.

Eser, başlangıç dışında dört bölümden oluşur. Birinci bölümde dil ıslahının mahiyeti ve dillerin inkişafı üzerinde durulur. Dillerin gelişmesinin ikinci devri olarak kabul edilen ilim ve medeniyet dili yaratma konusu, eski Romalılarda, Araplarda, Almanlarda, Fransa’da, Çeklerde, Finlandiyalılarda, Ruslarda ve Macarlarda ayrı ayrı ele alınıp 70 küsur sayfa içinde incelenir. İkinci bölüm bir nevi Türk dili tarihidir. Türk dilinin özellikleri üzerinde durulduktan sonra Yenisey yazıtlarından başlayarak Türklerdeki edebî dil tarihi ele alınır. Bölümün sonunda, Türkçeye Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi üzerinde durulur. 200 sayfayı aşan bu bölüm eserin gövdesini oluşturur. Üçüncü bölümde Türk yazı dilini Türkçeleştirme yolları anlatılır. Dördüncü ve son bölümde dili düzeltme işinde rol oynaması gereken şahıs ve kuruluşlar incelenmiştir⁴.

Eser aslında dil reformu için hazırlanmış tam bir programdır. Önce, başka ülkelerde bu konuda neler yapıldığı ve Türk dilinin özellikleriyle tarihî gelişmesi incelenerek yapılacak reformun zemini ortaya konulmaya çalışılmış; sonra da bu zemin üzerinde yapılması gereken reformun yöntem ve araçları belirlenmiştir.

Dil Heyeti’nde ve daha sonra Türk Dil Kurumu’nda önemli görevler yüklenmiş olan Ahmet Cevat Emre, Sadri Maksudi ve eseri hakkında şunları yazar:

⁴ Maksudi’nin eserinin ve dille ilgili diğer makalelerinin geniş bir değerlendirmesi için bk. Ercilasun 1997.

“Türk Dili Tetkik Cemiyetinin (Türk Dil Kurumunun – ABE) birinci kongresi (kurultay) Dolmabahçe sarayında toplandığı sırada, milliyetçilik maskesine bürünmüş bir geri dönüş, kuvvetli bir propaganda halini almıştı. Şöyle deniliyordu: Arapça ıstılahlar atılacaksa yerlerine yine yabancı dillerden yenileri alınmamalı! Arapça kelime ve ıstılahlardan kurtulalım derken dilimizi yine yabancı kelime ve terimlerle mi dolduracaktık! Batı medeniyetinin grekolatin elementlerle kurulmuş milletlerarası terimleri, Arapçacı komisyonlardan çıkmış olan ıstılahlar gibi, yabancı sayılıyordu. Bu propagandanın kitabı da basılmıştı: *Türk Dili için* (Prof. Sadri Maksudi 1930). Prof. Maksudi’nin tezi milliyetçi ruha yakın, alâka çekici bir tezdî: Türkçe Arapçadan da Sartçadan (Farsçadan) da daha zengin bir dildir. Türkçe, -zengin dil hazinelerinden, kök ve eklerinden faydalanarak- Batı kültürünün terminolojilerini millîleştirilebilirdi! Gazi için ideal bir tez: yabancı dillerden kelimeler almadan, milliyetçilikten hiçbir fedakârlıkta bulunmadan, Batı kültürünü benimseyebilecek bir Türkçe yaratılacaktı!” (Emre 1960: 328-329).

Emre, Gazi Mustafa Kemal’in kitaba yazdığı vecizeyi naklettikten sonra devam ediyor:

“... Türkiye’nin bütün bu Türk lehçelerini ve kendi dilini kaynaştıracak bir ilim ve edebiyat dili yaratmasını istemek tarih ve coğrafya şartları ile nasıl bağdaştırılabilir? Bu tez Gazi inkılâbının hedefine tamamiyle aykırıdır. Gazi Türkiye’yi ve Türk milletini Avrupalılaştırmak istiyor, Prof. S. M. ise bizi Orta Asya ve Volga Türklerini kurtarmak için ırkçı ve Asyalaştırıcı bir ilim ve edebiyat dili yaratmağa sevk etmek hülyasıyla çalışıyor... Prof. S. M. ya dilimizde pek profan olduğundan veya milliyetçi görünerek Gazi’nin gözüne girmek istediğinden, bu ırkçı tez üzerinde koca bir kitap yazmıştır; Gazi’yi, geçici bir zaman için, yanlış bir yola sevkettiğinden büyük adamın fazla yolmasına sebep olmuş, kültür inkılâbımızı geciktirmiştir.” (Emre 1960: 330-331).

“Milliyetçilik maskesine bürünmüş”, “milliyetçi görünmek” gibi ithamlar Sadri Maksudi için hiç uygun düşmüyor. Çünkü Sadri Maksudi’nin bütün ömrü Türklük için çalışmakla geçmiştir. İmkân bulduğunda siyasi çalışmalar yapmış, Rus parlamentosunda Türk menfaatlerini savunmuş; siyasi imkândan mahrum kaldığı zaman Türk dili ve tarihi üzerinde çalışmalar yapmıştır. Son çalışması da milliyetçilik üzerine teorik bir çalışmadır. Yerli yabancı bütün araştırmalar Sadri Maksudi’nin milliyetçiliği konusunda hemfikiridir. Ahmet Cevat Emre’nin tarafgir olduğu anlaşılan bu ifadelerinin birkaç sebebi olabilir. Sebeplerden biri psikolojiktir. 1928’de kurulan Dil Heyeti’nde (Dil Encümeni’nde) Emre de görevlendirilmişti. Şöyle diyor:

“Dil Encümenince Türkçenin gramerini hazırlamak işi bana verilmişti, fakat ben en önce modern gramer metodlarını tedkik edip bir lâyiha hazırlanmasını teklif ettim. Encümen de teklifimi kabul ederek İstanbul’da çalışmağa başladım... Lâyiha beş yüz sayfalık bir eser olarak ancak iki sene zarfında tamamlanabilmişti.” (Emre 1960: 328).

Bu satırlardan sonra Emre, “Milliyetçilik maskesine bürünmüş bir geri dönüş”ten, Sadri Maksudi’nin kitabının çıkmasından ve Gazi’nin vecizesinin kitapta yer almasından bahsediyor. Yani Emre’nin kitabı çıkmadan Sadri Maksudi’nin kitabı çıkmış, üstelik Gazi kitabın başına el yazısıyla bir vecize yazmıştır.

İkinci bir sebep görüş farkıdır. Sadri Maksudi Türkçenin millîleşmesini ve ileride ortak bir edebî Türk dili yaratılmasını istiyordu. Dil reformunda da buna göre hareket edilmesi gerektiği görüşündeydi. Ahmet Cevat Emre ise bu görüşü bir “geri dönüş” olarak kabul ediyor, “ırkçı ve Asyalaştırıcı” buluyor, “Batı medeniyetinin grekolatin element-

lerle kurulmuş milletlerarası terimleri” alarak dilimizi de “Avrupalılaştırmak” istiyordu. Emre’nin dili “Avrupalılaştırmak”tan ne anladığını onun 1934’te Türk dil kurultayında okuduğu “Türkçe’nin Hint-Avrupa Diliyle Mukayesesi” başlıklı bildirisinden hareketle Geoffrey Lewis şöyle anlatır:

“1934’te Ahmet Cevat Emre ‘sesli harf’ anlamını elde etmek için ses kelimesine bir *-el* ekleyip *sesel* sözcüğünü üretti ve fazladan, Fransızca *-ique*’nin yerini tutan bir *-ik* ekleyerek ‘seslilerle ilgili, seslilerden oluşma’ anlamına gelen *seselik* sözcüğünü elde etti.” (Lewis 2004: 130).

Yukarıda belirttiğimiz sebepler üzerinde daha fazla durulabilir; fakat bu ayrı bir çalışmanın konusudur.

Emre’nin bir iddiası daha var: Sadri Maksudi “bu ırkçı tez üzerinde koca bir kitap yazmış” ve “Gazi’yi, geçici bir zaman için, yanlış bir yola sevkettiğinden büyük adamın fazla yorulmasına sebep olmuştur.”

Atatürk’ün, Sadri Maksudi’nin kitabını beğendiği ve takdir ettiği şüphesizdir. Bu, kitaba yazdığı vecizeden de açıkça bellidir. Vecizeden anlaşıldığı gibi Atatürk’ün, Sadri Maksudi’nin milliyetçi bakış açısına katıldığı da anlaşılmaktadır. Ancak, gerek Dil Encümeni’nde, gerek Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nde (Türk Dil Kurumu’nda) Sadri Maksudi yoktur. Ahmet Cevat Emre ise hem encümende hem Türk Dil Kurumu’nda baştan beri vardır ve önemli görevlerin başındadır. 1932’de kurulan Türk Dil Kurumu’nun Atatürk zamanında yapılmış üç kurultayında da (1932, 1934, 1936) Merkez Heyeti üyesi seçilmiştir ve genellikle Gramer kolu başkanı olmuştur. Yani Atatürk devrinde Kurum’un en etkili yöneticilerinden biridir. Dolayısıyla Türk Dil Kurumu üyesi dahi olmayan Sadri Maksudi’nin “geçici bir zaman için” de olsa Atatürk’ü “yanlış bir yola sevkemiş” olması iddiası biraz tuhaftır. Hiç şüphe yok ki Atatürk de Sadri Maksudi gibi bir Türkçü idi ve dili “Avrupalılaştırmak” değil “Türkçeleştirmek” istiyordu.

Sadri Maksudi, kendi vatanını işgal eden komünist Rus yönetiminden dolayı doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalmış olan bir Türk milliyetçisi idi. Ahmet Cevat ise aynı yıllarda, 1920’lerin başında Rusya’ya gitmiş, orada Komünist Partisi’ne girmiş, Türkiye’ye döndükten sonra da dil inkılabında baş rolü oynayan isimlerden biri olmuştu.

Tiflis, Batum ve Moskova’da Ahmet Cevat Emre ile çok yakın çalışmış olan Vâlâ Nureddin onun için şöyle diyor: “Ne becerikliymiş Cevat Hoca! Hacıyatmaz gibi hep ayakta kaldı. Tiflis’te baş köşe, Batum’da baş köşe, Moskova’da baş köşe... Türkiye’ye dönünce de, Ankara’da baş köşe... Atatürk’ün iltifatlarına nail olup, onun listesinde milletvekili seçilip, kurultaylarda onun tarafından görevlendirilip...” (Vâ-Nû 1999: 262).

Ahmet Cevat’ın Batum ve Moskova’da baş köşede olmasının sebebi komünist olmasıdır: “On kişilik masada oturan bir grubu bizimkiler selamladılar. Melahat Hanım bunların Türk komünistleri olduğunu söyledi. Masanın başında oturan sakallı beye de bizi takdim etti. Türlü sıfatları olan Giritli Ahmet Cevat’tı (Emre) bu...”, “Komünizm fırtınası, önüne kattığı her şeyi, herkesi yerinden oynattığı gibi, Şevket’in de bütün ideallerini altüst etmişti. Ahmet Cevat gibi o da Komünist Partisi’ne resmen girmişti.” (Vâ-Nû 1999: 206, 233). Emre,

sadece parti üyesi değildi, Komintern'de⁵ de görevliydi: "Hele Ahmet Cevat Komintern'de görevlendirilince..." (Vâ-Nû 1999: 255). M. Pavloviç'in 1921'de Moskova'da yayımladığı "İnkılâpçı Türkiye" kitabının 119-121. sayfalarında yer alan bir mektubunda Ahmet Cevat kendi görevini "Türk Komünist fırkası merkezî komitasının haricî büro azası" olarak belirtmiştir (Orhun, 20 Şubat 1934: 88-89).

Sadri Maksudi Arsal sadece Türk dili üzerinde çalışan bir düşünür değildi. Türk tarihi üzerinde de ciddi çalışmaları vardı. Atatürk'ün talimatıyla Ankara Hukuk Fakültesinde profesör olarak görevlendirilmiş ve Türk hukuk tarihi disiplininin kurucusu olmuştu. Şahsiyet olarak da asil ve saygı uyandıran özelliklere sahipti. Bu vasıfları dolayısıyla, bir akademiye andıran Atatürk'ün sofrasına sık çağrılan isimlerden biriydi. "Atatürk'ün Nöbet Defteri" adlı eserde, 1932 yılından itibaren her yıl hangi tarihlerde Arsal'ın sofraya davet edildiği kayıtlıdır. "İlhan Selçuk'a göre, Sadri Maksudi Çankaya'ya 105 defa davet edilmiştir." (Ayda 1991: 196-197).

1935 yılının güz aylarında Atatürk Güneş-Dil teorisini ortaya koyar. Teoriye göre, ilk insanlar güneşten etkilenerek dili yaratmışlar ve ilk kelime olan *ağ* sözünü de "güneş" için kullanmışlardır. Sonra *ağ* kelimesinin fonetik değişimlerinden çeşitli sözler ortaya çıkmış; bunlar, güneşle ilgili "sıcaklık, parlaklık, büyüklük" gibi kavramlardan başlayarak dillerdeki çeşitli kavramlar için kullanılmıştır. *Ağ* kelimesi Türkçedir ve bütün dünya dillerinin temelinde Türk dili vardır. Teori kısa zamanda bir etimoloji sistemi hâline getirilmiş ve bu sistemle "sabah, sulh, hak, hakikat" gibi dilden atılmak istenen kelimelerin de "sport, elektrik, rota" gibi Batı'ya mahsus terimlerin de Türkçe kökenli olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır⁶.

Atatürk muhtemelen Ekim-Aralık 1935 tarihleri arasındaki davetlerden birinde Sadri Maksudi'ye de teori hakkında ne düşündüğünü sorar. Sadri Maksudi "-Benim fikrî meleke-lerim bu teoriyi anlamağa gayri-müsaittir." cevabını verir. Atatürk "Ya!" demekle yetinir. Bu cevaptan Atatürk'ün hoşlanmadığı muhakkaktır (Ayda 1991: 198).

Sadri Maksudi Arsal, 1936 ve 1937 yılında da Çankaya sofrasına çağrılmıştır. Ancak 1937 yılının Aralık ayındaki bir olay, Atatürk'ün Arsal'a kızmasına yol açmıştır.

24 Aralık 1937 tarihinde TBMM'de Denizbank'ın kurulmasıyla ilgili kanun tasarısı görüşülmektedir. Arsal söz alır ve Denizbank sözünün Türkçe bakımından yanlış olduğunu, bankaya, gramere uygun olarak Deniz Bankası adının verilmesi gerektiğini anlatır ve bunu bir yazılı teklif olarak da sunar. Oylama yapılır, teklif kabul edilir. Ancak Denizbank adını Atatürk düşünmüştür. Akşam sofrasında durum, Sadri Maksudi'yi karalayan ifadelerle Atatürk'e aktarılır. Atatürk kızar ve sofrada bulunan Hikmet Bayur, Edip Servet, Asım Us, Cemal Hüsnü, Fazıl Nazmi, Ahmet Cevat ve İsmail Hakkı'yı radyo evine göndererek Sadri Maksudi'ye cevap vermelerini ister. Bu isimlere Falih Rıfkı da katılır. Sekiz kişi sabahın ikisine kadar radyoda

⁵ 1919'da Lenin'in kurduğu komünist örgüt: Kommunistiçeskiy internatsional "Komünist Enternasyonal".

⁶ Teori hakkında bir araştırma için bk. Ercilasun, Ahmet B., "Güneş-Dil Teorisi", *Dilde Birlik*, Ankara 1993.

Sadri Maksudi aleyhinde konuşur. Radyo konuşmaları 24-25 Aralık gecesi olmuştur ama gazetelerdeki haberler 28 Aralık'ta çıkmıştır. Çeşitli haber ve yazılarda, hatta karikatürlerde Sadri Maksudi suçlanmakta, cehaletle itham edilmektedir (Ayda 1991: 199-203).

Aynı olayı farklı bir yorumla ele alan Yıldırım Oğur, Sadri Maksudi aleyhindeki gazete yazılarının ve karikatürlerin fotokopilerini kitabına koymuştur. Ancak Oğur'un, bir Çankaya sofrasında Atatürk ile Sadri Maksudi arasında Denizbank yüzünden bir tartışma çıktığı ve Atatürk'ün Sadri Maksudi'ye "Siz profesör değilsiniz!" dediği, onun da Atatürk'e cevap verdiği şeklinde bir rivayete dayanarak olayı 24 Aralık tarihinden önceye çekmesi doğru olamaz (Oğur 2013: 108-116). Bir kere Oğur bu rivayeti Atatürk'ün uşağı Cemal Granda'nın *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri* kitabından almıştır. Sofrada hizmet eden bir garsonun bu ayrıntıyı verebilmesi zor, hatta imkânsız görünmektedir⁷. Bir araştırmacının bu tür rivayetleri değerlendirirken tahlilci olması şarttır. Olayların akışı da TBMM oturumundan önce böyle bir tartışmanın yaşanabileceği konusunda kuşku uyandırmaktadır. Üstelik Oğur'un da belirttiği gibi Sadri Maksudi'nin küçük kızı Naile Turhan, 23 Şubat 1976 tarihli Cumhuriyet'te Granda'nın rivayetini yalanlamıştır (Oğur 2013: 110).

Yıldırım Oğur'un *Cumhuriyet'in Beyaz Mağdurları* adını verdiği kitapta meseleyi Atatürk aleyhtarı bir bağlamda ele alması da sorunludur. Siyasilerle bilim ve kültür adamları arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıkması son derece tabiidir. Dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde Atatürk'ün bilim ve kültür adamlarına önem verdiği açık bir şekilde görülür. Bu hem onlara önemli görevler vermesinden, milletvekili yapmasından hem de sofrasında sık sık ağırlamasından bellidir. Bilim ve kültür adamlarıyla dil, tarih ve kültür meselelerini, neredeyse her gün kurulan sofralarda Atatürk kadar ele alıp tartışan bir devlet adamı Cumhuriyet tarihinde görülmemiştir. Yıllarca ve geceler boyu süren bu konuşma ve tartışmalarda elbette kızgınlık anları da, şakalaşmalar ve hatta küsüşmeler de olmuştur. Meseleye bütüncü ve mukayeseli bir şekilde yaklaşınca, bazı tartışmalarda haksız bulunsa dahi, Çankaya sofraları Atatürk'ün aleyhinde değil lehinde değerlendirilecek bir olgudur.

Denizbank olayından birkaç gün sonra, 31 Aralık'ta, Cumhurbaşkanlığı Başyaveri Celal Beyin Sadri Maksudi'yi "evinde ziyaret ederek, Atatürk'ün selâmlarını getirdiğini, kendilerinin (Atatürk'ün – ABE) 24 Aralık gecesi radyoda söylenenleri katiben tasvip etmediklerini, bunun bilinmesini arzu buyurduklarını" söylemesi de (Ayda 1991: 204) unutulmamalıdır. Nihayet bizzat Sadri Maksudi'nin kendisi meseleyi Oğur gibi algılamamış ve Atatürk'ün ölümünü "öğrendiği zaman, radyo başında hüüngür hüüngür" ağlamıştır (Ayda 1991: 204).

Atatürk'ün ölümünden sonra Sadri Maksudi, 1943'e kadar Ankara, 1943-45 arasında İstanbul Hukuk fakültelerinde ders verir. 1945'te yaş haddinden emekli olursa da yeni üniversiteler kanununun yaş haddini 65'ten 70'e çıkarması üzerine 1946-1950 arasında

⁷ Granda'dan yapılan alıntıya göre Sadri Maksudi'nin Atatürk'e verdiği karşılık şöyledir: "Hâşâ, ben profesörüm. Hem de Türkiye'de değil, İsviçre'de bana kürsü vermişler. Olmazsa gider orada der-simi veririm. Şimdi ben kalkıp burada bir kumandana 'siz kumandan değilsiniz' dersem ne olur? Kumandanlığı elinden alınır mı? Yalnız böyle bir söz o kumandanın nasıl gücüne giderse, bu söz de benim gücüme gider. Ama kumandanlara kürsü vermediler daha." (Oğur 2013: 109-110).

İstanbul Hukuk'ta öğretim üyeliğine devam eder. Bu arada en önemli eserlerinden biri olan ve 1928'de eski harflerle basılmış bulunan *Türk Hukuku Tarihi* eserini genişleterek 1947'de *Türk Tarihi ve Hukuk* adıyla yeniden yayımlar. Eski Türk hukuk sistemini etraflı bir şekilde ortaya koyan bu eserde Arsal, Çin, Bizans, Arap vb. yabancı kaynaklar yanında ana kaynak olarak Türk dilinin abide eserleri olan Köktürk anıtları ile *Kutadgu Bilig*'i de kullanmış, onlardan çok geniş bir şekilde yararlanmış ve onlara dayanarak eski Türk hukuk ve idare anlayışını ortaya koymaya çalışmıştır. Türk hukuk tarihinin temellerinin atılmasında ve bu önemli eserin ortaya çıkmasında hiç şüphesiz Sadri Maksudi'nin ömrünü harcadığı Türk dil ve tarih çalışmalarının birinci derecede rolü vardır. O, dil ve tarih çalışmalarından elde ettiği birikimle Fransa'daki hukuk tahsilinin ve Türkiye'de verdiği hukuk derslerinin birikimini birleştirerek Türk hukuk tarihi disiplininin kurucusu olmuştur.

1948-1949 yıllarında Sadri Maksudi'nin doğrudan dille ilgili birkaç çalışması daha vardır. Bunlar, 5, 19 ve 23 Ekim 1948 tarihlerinde *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan “Medenî milletlerde ilim dili yaratma tarihine bakış”, “İlmî usullerle yaratılmış Türkçe ve müstakil bir ilim dili lâzımdır” ve “Dil ıslahı ve Dil Kurumu” başlıklı makaleler ile İstanbul Muallimler Birliği'nin Birinci Dil Kongresinde sunduğu “Medenî Milletlerde Dil İslahı Tarihine Umumi Bakış” başlıklı bildiridir.

Türk Dil Kurumu'nun öztürkçe uygulamalarını gördükten sonra Arsal “bütün yabancı sözleri atmak” fikrinde artık çok ısrarcı değildir. 1930'daki *Türk Dili İçin* kitabında şöyle diyordu: “Yazı dilindeki yabancı söz ve ıstılahların hepsini dilimizden atmak gayemizdir... Bütün ilmî mefhumlar için Türkçe ıstılahlar yaratmak, bütün yabancı sözler yerine Türkçe sözler komak dil düzeltme işinde esas şiarımız olmalıdır.” “Yabancı sözlerden hangileri atılmalı?” başlıklı bu bölümde Arsal sadece “Allah, peygamber, mescit, cami” gibi bazı dinî terimlerle “metro, kilometre, mikrop, spor” gibi “beynelmilel mahiyeti haiz” bazı terimlerin dilde kalabileceğini yazıyordu (Arsal 1930: 372-374).

İstanbul Muallimler Birliği'nin kongresinde okuduğu bildiride ise şöyle diyor:

“Halk dili bütün milletin eseridir. Bu sahada şuurlu müdahale zararlıdır. Fakat ilim dili, medeniyet ıstılahları ancak şuurla yaratılabilir ve bütün milletlerde şuurla yaratılmıştır. Bugünkü Türkçe köklerden bir ilim dili yaratma teşebbüs ve cereyanı, mahiyeti ve gayesi itibarile müsbet ve zaruri bir cereyandır. Elverir ki bu mukaddes iş salâhiyetli kimseler tarafından, ilmî metotlara göre, Türk dilinin ruhuna, bünyesine, gramer kaidelerine, kelime yaratma usullerine uygun bir şekilde yapılsın. Bugüne kadar Dil Kurumu tarafından yapılmış ıstılahi kelimelerin, terimlerin hepsi muvaffakiyetli değildir. Birçok kelimelerin yaradılışında ilmî metotlardan inhiraf edilmiştir. Onun için hem birçok, Türk dilinin dehasına, hem millet münevverlerinin vasatı zevkine mugayir, çirkin kelimeler ortaya atılmıştır.” (Arsal 1949: 54).

Görüldüğü üzere 1949 yılında Arsal, halk dilini bütün milletin eseri saymakta ve ona yapılacak müdahaleyi zararlı bulmaktadır. Ancak Arsal, terimlerin Türkçeleştirilmesi ve dil ıslahının mutlaka ehil kimseler tarafından yapılması gerektiği fikrinde sonuna kadar ısrarcı olmuştur.

1950 seçimlerinde Arsal Demokrat Parti milletvekili olarak meclise girmiştir. 08 Aralık 1952'de, 1945 anayasasının dil bakımından değiştirilerek 1924 anayasasındaki dile

dönülmesi konusunda, Demokrat Parti milletvekilleri tarafından verilen bir kanun teklifine karşı çıkar; “Türkler için kendi dillerinde bir ilim dili yaratmak zaruri idi. Bu mühim meseleyi dehası ile Atatürk kavradı. Dil Kurumunu kurdu... Dil Kurumu tarafından yaratılan kelimelerin hepsi iyidir, muvaffakiyetlidir, demiyorum. Fakat muvaffakiyetsiz olanlar teşriî yolla atılmaz. Bir Akademi kurulur, tasfiye işini o yapar.” der; teklifin reddedilmesi için önerge verir; ancak önergesi kabul edilmez. 1924 anayasasına aynen dönülmesi yolunda verilen yeni teklif, 24 Aralık 1952’de oylanır ve kabul edilir (Ayda 1991: 229-232).

Sadri Maksudi Arsal’ın en son ve en önemli eserlerinden biri, 1955’te yayımlanan *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*dır. Millet, milliyet ve milliyetçilikle ilgili modern teorilerle Arsal’ın eseri arasında bir karşılaştırma yapmak onun önemini ve öncülüğünü açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Arsal şöyle diyor:

“Birçok Avrupa tarihçilerinin eserlerinde, bilhassa on dokuzuncu asra ait eserlerde, sık sık rastlanan fikirlere biri, milliyetçilik hissinin gûya ancak son yüzyıllarda doğmuş olduğuna dair fikirdir. Bu görüş hem tarih, hem sosyoloji bakımından yanlıştır.” (Arsal 1972: 129).

Sadri Maksudi’nin tenkit ettiği görüşe yeni millet teorilerinde “modernizm” adı verilir. Bunlar, “millet ne zaman doğdu?” sorusuna “18., hatta 19.asırdan önce milletten bahsetmek mümkün değildir” cevabını verirler. Buna karşı çıkanlar ise sosyobiolojistlerdir ve başlıca temsilcileri Pierre L. Van den Berghe ile Azar Gat’tır (Öksüz 2016: 205-206).

Tel Aviv Üniversitesi’nde siyasi bilimler profesörü olan ve Freiburg, Yale, Oxford, Stanford gibi üniversitelerde araştırmacı ve hoca olarak çalışmış bulunan Azar Gat’ın, Alexander Jakobson ile birlikte yazdığı eserin adı *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*dir; 2013’te Cambridge University Press tarafından basılmıştır. “Milletin yaşı, devletin yaşıyla aynıdır.” diyor Azar Gat ve eski Mısır’da dahi millet ve milliyetçilik olduğu konusunda M.Ö. 17. asırda Mısır’ı istila eden Sami Hiksoslara karşı Thebes prensinin isyanını örnek olarak veriyor (Öksüz 2016: 265, 271-272).

Azar Gat’tan 58 yıl önce Sadri Maksudi, “Hakikatte, en eski devirlerden beri insanlık tarihinin ve tarihî vak’aların esas âmili milliyet hissi olmuştur.” dedikten sonra “Milattan 17 asır önce Mısır’ı istilâ etmiş olan Hyksos kavmi ile Mısır’ın Thebes firavunlarının uzun süren mücadelesi... Mısırlıların milliyet hissinden başka ne ile izah edilebilir?” diyor (Arsal 1972: 130).

Azar Gat ve onun gibi düşününlerin görüşleri “sosyobioloji” adını taşımaktadır; Arsal’ın 50-60 yıl önceki eserinin “Millet ve Milliyet” kısmının birinci bölümünün adı da “Milliyet Duygusunun Sosyolojik ve Biyolojik Esasları”dır.

Sosyobiolojistler gibi Arsal’ın millet ve milliyet nazariyesinde de dil önemli yer tutmaktadır. Şöyle diyor:

“Millet teşekkülünün şartlarından ve aynı zamanda neticelerinden biri de dil birliğidir. Ancak kavmi teşkil eden bütün kabileler aynı lisan konuşmağa başladığı zamandır ki, millet tamamen teşekkül etmiş olur... Müşterek lisan ancak uzun zaman aynı devlet içinde yaşama ve tekrerrür eden temaslar, taklitler neticesinde meydana gelir.” (Arsal 1972: 70-71).

Arsal'a göre Slav ırkıdan olan Ruslar, Polonyalılar, Çekler, Sırlar ve Cermen ırkıdan olan Almanlar, İsveçliler, Norveçliler birbirlerinin dillerini anlayamazken "Türk ırkı bu hususta hayrete şayan bir istisna teşkil etmektedir. Türk beşerî zümresine mensup kavimler asırlardan beri, tarih ve coğrafya bakımından, birbirinden ayrılmış oldukları halde, bugüne kadar anadili olarak aynı dili konuşmaktadırlar. Çünkü lehçeler ayrı birer dil teşkil edecek kadar birbirinden uzaklaşmış değildir." (Arsal 1972: 36).

Türk diliyle ilgili ilk çalışmalarından ve *Türk Dili İçin* kitabından beri Türk dil birliğini savunan Sadri Maksudi son eseriyle, dil kavramını millet ve milliyet teorileri içindeki yerine oturtmuş olur.

Sonuç

Daha çocuk yaşlarda iki Türk lehçesini takip eden, Rusça ve Arapça öğrenen, genç yaşta Fransızcaya hâkim olan, dört yıl boyunca Radloff'un dil sohbetlerine katılan, Rusya, Finlandiya, Fransa ve Almanya'da fırsat buldukça kütüphanelere kapanıp dil ve tarih kitapları okuyarak aldığı notlarla defterler dolduran Sadri Maksudi, hiç şüphesiz bu birikimiyle dil meselelerine eğilmiştir. Onun dille ilgili yazı ve kitaplarında bu birikimin izlerini her satırda görmek mümkündür.

Sadri Maksudi'nin dil çalışmalarını iki döneme ayırmak gerekir. Türkiye (1924) öncesi ve Türkiye dönemleri.

Sadri Maksudi'nin Türkiye öncesindeki dil çalışmalarını da ikiye ayırabiliriz. 1) Siyasi çalışmalar: Rus parlamentosunda Türklerin dil haklarını savunan konuşmaları, 2) Dilcilik ve Türk diliyle ilgili pratik ve ilmî hazırlık.

Türkiye dönemindeki dil çalışmaları tamamen ilmî çalışmalar olmakla birlikte bunların pratiğe dönük tarafları da vardır. Türkçenin özelliklerinden ve başka ülkelerdeki dil yaratıcılıklarından hareketle dil inkılabının nasıl yapılması gerektiği üzerinde düşünceler ortaya koymuştur. Dil inkılabıyla ilgili diğer çalışma ve uygulamalarla karşılaştırıldığı zaman Sadri Maksudi'nin düşüncelerini nasıl ilmî bir zemine oturttuğu daha açık olarak görülebilir.

Türkiye dönemiyle ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus daha vardır. Sadri Maksudi dilcilik ve Türk dili konusundaki bilgisini iki farklı alanda da kullanmıştır. Bunlardan biri Türk hukuk tarihi alanıdır. Diyebiliriz ki Türk dili tarihi, Köktürk anıtları, *Kutadgu Bilig* ve dil tarihimizdeki diğer eserler hakkında bu kadar ciddi bir bilgi birikimi ve hazırlığı olmasaydı Türk hukuk tarihini yazamazdı. İkinci alan millet sosyolojisidir. Modern sosyobiyojistiklerden çok önce milliyet duygusunun sosyolojik ve biyolojik esaslarını keşfeden Sadri Maksudi, milletlerin teşekkülünde dilin rolünü de bu bağlamda yetkiyle ortaya koymuştur.

Her okuyuşumda Sadri Maksudi'de yeni şeyler buluyorum. Eminim ki onun dil ve tarih çalışmalarında daha keşfetmemiz gereken pek çok şey vardır.

Kaynakça

- (Arsal), Sadri Maksudi (1930), *Türk Dili için*, (İstanbul).
- Arsal, Sadri Maksudi (1947), *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul.
- Arsal, Sadri Maksudi (1949), “Medenî Milletlerde Dil Islahı Tarihine Umumî Bakış”, *Birinci Dil Kongresi*, İstanbul.
- Arsal, Sadri Maksudi (1972), *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul.
- Ayda, Adile (1991), *Sadri Maksudi Arsal*, Ankara.
- Battal-Taymas, A. (1959), *Kazanlı Türk Meşhurlarından İki Maksudîler*, İstanbul.
- Battal-Taymas, Abdullah (1966), *Kazan Türkleri*, Ankara.
- Emre, Ahmet Cevat (1960), *İki Neslin Tarihi*, İstanbul.
- Ercilasun, Ahmet B. (1993), “Güneş-Dil Teorisi”, *Dilde Birlik*, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1997), “Sadri Maksudi’nin Dil Görüşleri”, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara.
- Lewis, Geoffrey (2004), *Trajik Başarı-Türk Dil Reformu* (Çeviren: Mehmet Fatih Uslu), İstanbul.
- Miftahov, Almaz (2003), *From Russia to Turkey: An Intellectual Biography of Sadri Maksudî Arsal (1878-1957)*, Basılmamış master tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Oğur, Yıldırım (2013), *Cumhuriyet’in Beyaz Mağdurları*, İstanbul.
- (Orhun dergisi) (20 Şubat 1934), “Ahmet Cevat Beyin Bir Mektubu”, *Orhun*, İstanbul.
- Öksüz, İskender (2016), *Millet ve Milliyetçilik*, Ankara.
- Şimşir, Bilâl N. (1992), *Türk Yazı Devrimi*, Ankara.
- Vâ-Nû, Vâlâ Nureddin (1999), *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, İstanbul.